

ЕВОЛЮЦІЙНІ ЗМІНИ В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУСПІЛЬСТВА

В статті розглядаються процеси еволюційних змін, що відбулися в структурі національного господарства в умовах інтеграційних процесів, а саме європейського розширення та зміни зовнішньоторговельних партнерів. На основі аналізу та теоретичних підходів до вивчення питання європейської економічної інтеграції України було визначено сучасні тенденції глобалізаційних процесів світу, які зумовлені науково-технічним прогресом, міжнародним поділом праці; процеси регіоналізації та глобалізації; узагальнені наявні теоретичні й концептуальні підходи до вивчення процесу європейської інтеграції та існуючі в науці доктрини, теорії, що є основою розвитку європейських інтеграційних процесів; висвітлені процеси регіональної інтеграційної політики країн Європейського Союзу та Центрально-Східного регіону; виявлені трансформаційні процеси в нових країнах – членах Європейського Союзу та їх актуальність в питанні співпраці з Україною.

Ключові слова: інтеграція, постіндустріалізація, глобалізація, національне господарство, виробнича сфера, інвестиції, зовнішньоекономічні зв'язки.

В статье рассматриваются процессы эволюционных изменений, которые произошли в структуре национального хозяйства в условиях интеграционных процессов, а именно европейского расширения и изменения внешнеторговых партнеров. На основе анализа и теоретических подходов к изучению вопроса европейской экономической интеграции Украины были определены современные тенденции глобализационных процессов мира, которые предопределены научно-техническим прогрессом, международным разделением труда; процессы регионализации и глобализации; обобщены имеющиеся теоретические и концептуальные подходы к изучению процесса европейской интеграции и существующие в науке доктрины, теории, которые являются основой развития европейских интеграционных процессов; освещены трансформационные процессы в новых странах – членах Европейского Союза и их актуальность в вопросе сотрудничества с Украиной.

Ключевые слова: интеграция, постиндустриализация, глобализация, национальное хозяйство, производственная сфера, инвестиции, внешнеэкономические связи.

The processes of evolutionary changes which took place in the structure of national economy in the conditions of processes of integrations are examined in the article, namely European expansion and changing of partners of foreign trades. On the basis of analysis and theoretical going near the study of question of European economic integration of Ukraine the modern tendencies of globalizaciynikh processes of the world, which are predefined scientific and technical progress, international division of labor, were certain; processes of revivifying and globalization; the generalized is present theoretical and conceptual going near the study of process of European integration and existing in science doctrines, theories which are basis of development of the European integration processes; lighted up processes of regional integration policy of countries of European Union and Centrally East to the region; found out transformation processes in new countries – members of European Union and their actuality in the question of collaboration with Ukraine.

Key words: integration, post-industrialization, globalization, national economy, production sphere, investments, external economic relations.

Постановка проблеми. Сучасні економічні процеси суспільства відбуваються під впливом процесів не лише глобалізації і інтернаціоналізації, особливе місце займають інтеграційні та регіональні. Розвиток національної економіки обумовлюється векторами направлення її зовнішньої політики та пріоритетними торгово-економічними партерами.

Особливе місце в цьому аспекті займає розвиток відносин із світовим лідером серед регіональних об'єднань – Європейським Союзом. Дійсно, Євросоюз відіграє структуроформуючу роль при формуванні моделей відкритих економік всіх країн Центрально-Східної Європи, механізму співробітництва з ними України. Він відіграє роль своєрідного ядра доцентрового руху, у відповідності до чого визнає особливості та динаміку інтеграційного процесу. Тому важливим є аналіз стану європейської інтеграції країн регіону та процесів управління такою інтеграцією, а також співставний аналіз їх інтеграційних успіхів та відповідних перспектив для України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній економічній літературі значна увага приділяється питанням Європейського Союзу, його інтеграційним процесам, економічним процесам в середині організації, розвитку євро регіональної політики та впливу даних процесів на економіку України. Дослідженням даних питань займаються такі науковці як С. Сіденко, В. Новицький, О. Білоус, В. Чужиков, В. Будкін, А. Філіпенко, В. П'ятницький, М. Пашко, О. Барановський, Є. Ніколаєва, І. Грицяк, О.У. Хомра, Б. Дубовик, П. Беленький, Н. Мікула. Проте питання зміни національного господарства потребує детального та системного постійного дослідження, враховуючи стрімкі світові інтеграційні процеси та місце в них України.

Ціль статті полягає у визначенні характеру еволюційних змін, які відбулися в структурі національного господарства в умовах інтеграційних процесів, а саме європейського розширення та зміни зовнішньоторговельних партнерів.

Виклад основного матеріалу. На європейському континенті на початковому етапі регіоналізації певний час відчувалися тенденції мікрорегіоналізації. Почали з'являтися перші регіональні угруповання або просто домовленості про спрощення режимів торгівлі та співробітництва у рамках моделей «Південь-Південь» та «Північ-Північ». Але, як показала практика, субрегіональна інтеграція на європейському континенті, за умов глобалізації та пожореткішання боротьби за ринки збуту у світі, не є достатньо ефективною. Відтак більшість з інтеграційних проектів не витримала випробування часом і, відповідно, їх роль в системі міжнародних економічних відносин та світової торгівлі було малопомітною.

Натомість Європейський Союз є значно ефективнішим угрупованням. Причому інструментом лібералізації та штучного підвищення ефективності інтеграційного об'єднання для ЄС постало посилювання режиму зовнішньої торгівлі. В практичному

відношенні має значення те, що «треті країни» в ряді аспектів торговельно-економічних взаємин відчули погіршення режиму. Дійсно, стосовно торгових можливостей при деякому скороченні рівня тарифного регулювання, ЄС створив досить серйозні нетарифні бар'єри, які збільшилися у 5 разів протягом періоду з 1966 по 1986 роки. Особливо високі нетарифні бар'єри Європейський Союз встановив у сфері сільсько-господарської продукції.

Але, попри успіхи у створенні інтеграційних структур та зближення на організаційно-економічному рівні, уніфікації соціально-економічних систем країн ЄС не відбулося, і це дозволяє аналізувати характеристики розвитку та можливості адаптації потенційних нових членів Євросоюзу до стандартів «старих» учасників. Передусім слід констатувати, що за типологічними ознаками країни даної групи взаємно відрізняються за структурними ознаками, спрямованістю та галузевим «наповненням» спеціалізації. Характерно, що, як відзначалося в одному з Оглядів економічного стану Європи, країни регіону «розрізняються між собою за ступенем подібності їхніх промислових структур» з іншими країнами Європи, зокрема із такими, що представляють Північ (до північної групи країн з порівняльною метою включено Бельгію, Німеччину, Сполучене Королівство та Францію) та Південь (південна група – Греція, Іспанія та Португалія). Причому «найбільш близькі за структурою своєї обробної промисловості до північної групи такі країни, як Чеська Республіка та Словенія, за якими слідує Словаччина», в той час, як «до південної групи ближче за все Болгарія, Польща та Румунія» [8].

Можна констатувати, що протягом останніх декількох років відбулася певна адаптація соціально-економічних систем групи країн-нових членів ЄС до загальноєвропейських стандартів. В Україні ж немає достатньо ефективно функціонуючої ринкової системи. Нормативно-правова база суттєво відрізняється від єдиних правил ЄС практично за всіма основними показниками. Соціально-економічна адаптація стосується й оптимізації державної підтримки в сферах охорони здоров'я, науки, культури, освіти. Але залишилось відкритим питання скорочення розриву між Сходом та Заходом, як в соціально-економічному, так і в технологічному відношенні, яке відтепер стало «справою честі» для Євросоюзу. Безумовно, не варто очікувати повного вирівнювання умов та параметрів розвитку, про що свідчить, наприклад, несприятлива динаміка розвитку окремих країн ЦСЄ.

Зважаючи на геостратегічні реалії розвитку країн європейського регіону, методологічно важливою є кількісна оцінка їхніх базових економічних параметрів, оскільки з точки зору успішності або неуспішності бути кандидатом на вступ до ЄС, кількісні параметри є прямо пов'язаними з інтеграційною якістю. Інакше кажучи, перспективи вступу до ЄС в значній мірі пов'язуються з динамікою ВВП. Згідно

прогнозних оцінок Комісії ЄС щодо перспектив економічного розвитку в країнах-кандидатах, щорічний середній приріст ВВП в цих 10-ти країнах фіксувався на порівняно високому рівні – 2,1 % у 2002 р., 3,6 % у 2003 р. та 4,2 % у 2004 р. відповідно, що створювало позитивну динаміку для інтеграційних процесів. Разом з тим, слід відзначити, що навіть більш високих темпів зростання, ніж є середніми по Євросоюзу, насправді недостатньо для забезпечення однопорядковості показників розвитку і це може означати несприятливі умови входження до цього інтеграційного об'єднання [7].

Інакше кажучи, йдеться про інтеграцію зі статусом другорядного члена. Причому, можна констатувати, що для «старих» країн Євросоюзу інтерес до потенційних нових членів угруповання пов'язаний не тільки з гео економічним розширенням впливу, зростанням потужності об'єднаної Європи як одного з провідних центрів світової економіки. Він пов'язаний і з можливостями зростання збуту. І дійсно, у відповідності до оцінок Єврокомісії, внутрішній попит тих самих країн-нових членів зростає: порівняно до 2,4 % у 2002 р. він збільшується у 2003 р. на 3,7 %, в 2004 р. – на 4,5 %, в 2005 р. – 5,3 %, в 2006 р. – 5,7 %, в 2007 р. – 6,3 %, в 2008 р. – 7,2 %. Причому цікавим є те, що серед 10 країн-нових членів, рішення про вступ до ЄС яких було прийнято в 2003 р., найкращі показники мають не держави, які раніше позначали як країни «першої інтеграційної хвилі», а Латвія і Литва. Для них, наприклад, показник приросту економіки у 2002 р. склав 5 %, в той час, як у найбільш успішній в інтеграційному відношенні Польщі мав місце найнижчий приріст у регіоні – 0,8 % [8].

Зацікавленість Європейського союзу в країнах ЦСЄ пояснюється не тільки в тому, що вони розглядаються як ринки збуту. Навіть більшу роль відіграють мотиви геостратегічної інноваційно-технологічної політики, адже країни ЦСЄ насправді є здатними до взаємовигідного ефективного співробітництва, в процесі якого вони не тільки не зруйнують набуті досягнення ЄС, а сприятимуть їх укріпленню. ЄС надає всебічну допомогу країнам з трансформаційними економіками, що має на меті оптимізацію умов вступу до нього, отже стосовно групи порівняно невеликих, але динамічних країн ЄС дійсно виступає відкритим до розширення інтеграційного співробітництва.

На сьогодні можна аналізувати, які наслідки для ЄС мали останні два розширення. Слід зазначити, що кожна хвиля розширення мала свою соціальну ціну – збільшувалась територія, чисельність населення та сукупний економічний потенціал Союзу, але водночас на перших етапах після об'єднання зменшувалися економічні показники в розрахунку на душу населення. Розширюючи свій соціально-економічний та політичний простір, ЄС поступається поточними інтересами забезпечення максимально високого життєвого рівня членів Співтовариства задля досягнення стратегічних цілей.

Рішення про п'яте розширення ЄС, на відміну від тих, що приймалися на попередніх етапах, мало більшу, порівняно з попередніми, політичну складову. Інакше кажучи, зменшилося значення, яке надавалося власне економічному підґрунтю, отже «перетравлення» нових членів на сьогодні залишається серйозним викликом майбутньому ЄС.

Слід зазначити, що прийом нових країн до ЄС не тільки виявив певні розбіжності між його членами, але й спричинив умови до певної переоцінки щодо подальшої експансії. Традиційно несприятливою для України є відносно більш жорстка стосовно неї позиція Франції. Загалом, в політичному плані проти подальшого розширення ЄС на Схід виступають Франція, Бельгія, Італія, оскільки таке розширення об'єктивно посилює позиції Німеччини. Іншою причиною дистанціювання ЄС від України є опозиція подальшому розширенню на Схід з боку відносно менш розвинутих держав Євросоюзу. Традиційно такими країнами виступали Португалія, Греція, певною мірою Італія та Іспанія, які висловлюють побоювання, що нові члени претендуватимуть на частку допомоги з бюджету ЄС по лінії Регіонального та Структурного фондів. Втім, Греція радикально змінила свою позицію за часів головування в Євросоюзі, більше того, значною мірою саме завдяки її позиції активного сприяння з таким успіхом пройшла історична Афінська зустріч 2003 р.

Вступ 10 нових країн та в 2007 році Болгарії та Румунії збільшив територію ЄС приблизно на третину, чисельність населення – на чверть, водночас сукупний ВВП об'єднання збільшиться лише на 4-5 %. Відповідно, позиції населення країн ЄС є теж не однозначними щодо розширення Союзу. 43 % населення згодні з тим, що Союз має бути розширено за рахунок нових країн-членів, 35 % не підтримують процес розширення. Значна кількість прихильників розширення ЄС проживає переважно у країнах з відносно низьким рівнем економічного розвитку (Греція, Ірландія, Іспанія, Португалія). Натомість у країнах-лідерах ЄС (Велика Британія, Німеччина, Франція), які помітно впливають на визначення стратегії ЄС, частка прихильників розширення трохи перевищує третину [5].

Інші оцінки висловлюють представники бізнесу. Наприклад, німецькі бізнесмени особливо активно освоювати ринки колишніх соціалістичних країн Східної Європи, насамперед Польщі, а також і Чехії (починаючи з кінця 80-х). Причому йдеться не тільки про великі корпорації (прийнято вважати, що саме вони є виключними, або, принаймні, домінуючими експансіоністами на ринки країн ЦСЄ). Більше двох третин товарообігу Німеччини з країнами регіону забезпечують малі й середні підприємства цієї країни. Це означає, що провідні європейські країни не можуть не враховувати й соціальні наслідки співпраці з новими членами ЄС, але й не відкидає побоювань щодо більш жорсткої

конкуренції на розширеному внутрішньому ринку. Головна загроза тут, знов-таки, постає перед Німеччиною, адже рівень заробітної платні в цій привабливій для мігрантів (постійних та тимчасових) державі, у п'ять разів перевищує відповідні показники в регіоні ЦСЄ.

Членство в Союзі протягом останнього десятиріччя не створювало істотних перешкод для розвитку торгово-економічних зв'язків з іншими країнами. Переорієнтація країн-кандидатів на розвиток торгово-економічних відносин саме з членами ЄС переважною мірою вже відбулася (країни-нові члени вже другий за обсягом торговий партнер після США, тоді як на ЄС припадає понад 65 % зовнішньої торгівлі цих країн), що створило умови для торгово-економічних відносин з Україною.

Для України перспективи інтеграції не стали сприятливішими: досить несподівано для нашої держави, але, вочевидь логічно для ЄС виникла формула «сусідства» з дещо невизначеними перспективами щодо подальшого розширення Євросоюзу взагалі. Ряд галузей економіки України (чорна металургія, сільське господарство, легка та харчова промисловість та деякі інші), які сьогодні відіграють в ній пріоритетну роль, недостатньо вписуються у пріоритети розвитку єдиного ринку ЄС, що може зумовити його дестабілізацію у випадку швидкого входження України в європейські структури. Рівень міжнародної конкурентоспроможності основної маси українських підприємств на сьогодні настільки відстає від рівня ЄС, що прийняття єдиних правил конкуренції ЄС викличе в Україні їх неминучий та швидкий крах. Фінансовий стан

України не дозволяє, і в найближчій перспективі навряд чи буде дозволяти нести важкий тягар внесків до бюджету ЄС.

Враховуючи, що країни Центрально-Східної Європи практично переорієнтувались на ринки ЄС, можна зазначити, що умови конкурентної діяльності вітчизняних виробників є непростими і на ринках країн, що раніше входили до Східного блоку [4].

Розширення Європейського Союзу, які відбулися 1 травня 2004 року та 1 січня 2007 року призвели до історичних змін політичних, географічних та економічних умов для України та Євросоюзу. Як результат, Європейський Союз та Україна мають спільний кордон та політичну і економічну взаємопов'язаність. Розширення дає можливість для України та Європейського Союзу розвивати якомога тісніші відносини, що виходитимуть поза рамки співробітництва до поступової економічної інтеграції та поглиблення політичного співробітництва.

Враховуючи геополітичні зміни на пост-соціалістичному просторі з 90 років відбулися значні зміни в структурі національного виробництва. Спеціалізація країни все більше почала залежати від загальних процесів глобалізації, інтернаціоналізації, інтеграції. Проблемними в даному аспекті і залишаються питання певної неготовності національної економіки до структурних зрушень, що обумовило падіння показників конкурентоспроможності провідних секторів економіки, які в загальному залишилися незмінними: металургія, машинобудування, авіа-космічна промисловість, сільське господарство, хімічна промисловість, додатком можна вважати туристичну діяльність (табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення між сферами народного господарства, % зайнятих

Сфера	1970 р.	1980 р.	1990 р.	2004 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Виробнича	79,9	76,0	73,8	66,0	57,5	56,9	56,6
Послуг	20,1	24,0	26,2	34,0	42,5	43,1	43,3

* Джерело: складено автором за матеріалами Держкомстату.

Згідно наведених даних можна зазначити, що в Україні переважає виробнича сфера, проте існує повільна тенденція до збільшеній питомої

ваги сфери послуг, що має тенденцію до зростання після стрімких процесів розширення Європейського Союзу з 2004 року (табл. 2).

Таблиця 2

Структура виробничої сфери, % (2009 р.)

Сектори виробничої сфери	Зайнятість	Валовий суспільний продукт	Національний прибуток
Промисловість	37,5	58,5	42,6
Сільське та лісове господарство	28,9	13,4	16,3
Будівництво	9,8	12,4	16,3
Транспорт і зв'язок	9,0	7,9	12,5
Інші	14,8	7,8	14,3
Разом	100,0	100,0	100,0

* Джерело: складено автором за матеріалами Держкомстату.

Найбільшим у структурі виробничої сфери України за усіма показниками є промислове виробництво. Тут зайнято близько 50 % (разом з будівництвом) усіх працівників сфери, виробляється понад 60 % валового суспільного продукту і понад 40 %

національного прибутку. Продукція промисловості споживається в усіх галузях народного господарства, йде до фондів нагромадження (у капіталовкладення), на експорт.

Отже, промисловий сектор споживає майже половину власної продукції (46 %), що свідчить про його велику закомплексованість, а також про те, що для промисловості характерний повторний рахунок вартості. Цим пояснюється і порівняно менша питома вага цього сектора у виробництві національного прибутку, ніж у створенні валового суспільного продукту.

Порівняти розвиток національної економіки в умовах розширення інтеграційних процесів є можливим при дослідженні показників зовнішньої торгівлі України з країнами Європейського Союзу та в порівнянні із загальними показниками зовнішньої торгівлі інших країни (табл. 3).

Розвиток інтеграційних процесів значно покращив структуру зовнішньої торгівлі України, розширивши експортні поставки. Незважаючи на негативне сальдо Європейський Союз та Україна є міцними торговельно-економічними партнерами. Розширення Європейського Союзу 2004 року сприяло збільшенню його частки у зовнішній торгівлі України, де експорт товарів збільшився на 38,8 %, експорт послуг – на 27,2 %. Імпорт збільшився відповідно на 27,7 % та 18,7 %. Друга «хвиля» розширення, а саме 2007 року, збільшила питому вагу ЄС в українському експорті товарів ще на 24 %, а послуг – на 13,4 %. Загалом, в результаті розширення товарний ринок ЄС має всі шанси перетворитися для України на головний, тоді як ринок країн-членів СНД відійде на друге місце [9].

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків

Отже, розширення ЄС сприяло запровадженню в країнах-нових членах Європейського Союзу більш розвинених інститутів ринкового регулювання, які, в свою чергу, створили умови для розширення торгівлі, що полегшило умови комерційної діяльності українських експортерів та імпортерів на їх ринках.

Проте за наведеними вище матеріалами Держкомстату можна простежити погіршення позицій вітчизняної економіки. Металургія, текстильна галузь, де зараз використовуються кількісні обмеження (квоти), а також сільське господарство, з його розвиненим арсеналом протекціонізму та колективного субсидювання обумовлене підвищенням рівня нетарифного протекціонізму. Негативні процеси в українській економіці пояснюються, в першу чергу впливом кризових явищ.

В загальному масштабі, еволюційні зміни, які відбулися в структурі національного господарства в умовах європейських інтеграційних процесів спричинили розширення структури зовнішньо-економічної діяльності країни, встановивши домінування серед головних торговельних партнерів країни Центрально-Східної Європи (нові – країни-члени Європейського Союзу). Щодо структури народного господарства, то особливі зміни відбулися у виробничій сфері, яка переважає, проте існує повільна тенденція до збільшеній питомої ваги сфери послуг. Загалом, європейська інтеграція України до економічних структур Європейського Союзу є важливим чинником, що повинен спонукати до підвищення конкурентоспроможності як окремих галузей, так і економіки країни в цілому.

Таблиця 3

Динаміка впливу інтеграційного розширення Європейського Союзу на зовнішньоекономічні зв'язки України

	Експорт			Імпорт			Сальдо		
	2004	2007	2009	2004	2007	2009	2004	2007	2009
Країни СНД	2849229,2	3717066,6	7145320,6	520704,9	815652,1	10283494,1	- 2328524,1	2901414,5	- 3138191,5
Країни Європейського Союзу	11009,6	13916,4	5137905	9547,3	22218,7	8518025	1462,2	- 8302	- 3380120
Країни Азії	559425,5	888191,3	6282249	451226,8	729757,3	3279355	108206,7	158434	3002893,5
Країни Африки	72193,0	125942,2	1414999	28636,8	61852,5	320342	43557	64089,7	1094656
Америка	476812,8	793098,5	522613	391737,1	574684,8	1191090	85075,7	218413,7	- 669477
Австралія і Океанія	6854,6	16380,6	11475	1665,4	2661,0	78117	5189,2	- 10224	- 66641,3

* Джерело: складено автором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушинська Н.М. Теоретичні основи європейської економічної інтеграції України / Монографія. – Київ: Вид. Корбуш, 2008 – 232 с.
2. Евангелос Сискос. Глобальні стратегії європейської інтеграції: Монографія / Під ред. проф. О.Г. Белоруса. – Тернопіль: Астон, 2008. – 384 с.
3. Методологія наукових досліджень в парадигмі синергетики: Монографія / Є.І. Ходаківський, В.К. Данилко, Ю.С. Цал – Цапко. – Житомир: Житомирський державний технологічний університет, 2009. – 304 с.
4. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами / Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень «ЄвроРегіо Україна». – К.: «К.І.С», 2004. – 360 с.

5. Strategic Development Programme for the Carpathian Euroregion Interregional Association.
6. Suli-Zakar Istvan. The Carpathian Euroregion in the Europe of Regions // Carpathian Euroregion 1993-1998.
7. Five Years of Dialogue and Co-operation, 1998. – P. 90.
8. Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Trade Organizati World on (WTO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.org>.

Рецензенти: Бажал Ю.М., д.е.н., професор;
Верланов Ю.Ю., к.е.н., професор.

© Грушинська Н.М., 2010

Дата надходження статті до редколегії 11.11.2009 р.